کۆزانیاری، جۆر و بوارەکانی

شاخەوان جەلال حاجی فەرەج[1] ، نیگار ستار جەعفەر[1,2]

[1] بەشی کوردی، کۆلێژی زمان، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی، هەرێمی کوردستان، عێراق.
[2] بەڕێوبەرایەتی پەروەردەی سلێمانی.

پوختە: ئەم توێژینەوەیە هەوڵدەدات (کۆزانیاری"Knowledge")، لە ڕوانگەی پەیپێبردنی پڕاگماتیکەوە، لەچێوەی (زانستی زمانی درکپێکردن "Cognitive Linguistics") دا، کە بنەمایە بۆ دروستبوونی (کۆزانیاری) بخاتەڕوو، بەوپێیەی (کۆزانیاری) لە جەوهەردا لە دنیابینی مرۆڤ و واتای بەکارهێنان (پڕاگماتیک)، کە مرۆڤ لە ڕێگەی ئەزموونکردنەوە شارەزایان دەبێت و بە ڕێگەی (بەچەمککردن) لە ئاوەزدا دادەکرێن پێکدێت ، لێرەشەوە مەرج نییە هەمیشە (کرۆک، ڕستە ناوەڕۆک "Proposition") یک، وەک یەکەیەکی هەڵگری زانیاری ڕاستبێت، بەڵام کرۆکەکە بە تەنها نییە، بەڵکو چەندین زانیاری و لایەنی تر لەخۆ دەگرێت،کە دەبێتە هۆی بەرهەمهێنانی نیانییەک لە پرۆسەکانی درکپێکردندا،کە بریتین لە (سەرنجدان، تێگەیشتن، فێربوون،بڕیاردان.....) و هۆکارە بۆ گەیشتن بە ڕاستەقینە، ئەمەش ئەوە ڕووندەکاتەوە ،کۆزانیاری لە ڕێگەی هاوبەشپێکردن و کاری ڕێکخراوەیی و کۆمەڵدا پەرەدەسەنێت ،تەنها پشت بە مەرجی ڕاستی و پاساوەکەی نابەستێت، بەڵکو فێربوونی کرداریی و جێبەجێکردنی کارەکی پاساو، بەهۆی ئەزموونکردنەوە پێواژۆکانی درکپێکردن، بۆ گەشەکردن و بەرهەمهێنانی زیاتر ئاڕاستە دەکەن، لەمڕوانگەیەشەوە (زانستی زمانی درکپێکردن) گرنگی بە هەردوو لایەنی ئاوەزیی و ئەزموونکردن، کە بەهۆی پێنج هەستەکەوە بە دەستدێت دەدات، کە بنەمایە بۆ گەشەکردنی (درکپێکردنی کۆزانیاری) ئەمەش وادەکات بوارەکانی کۆزانیاری لە باری تایبەتیدا، بە شێوەیەکی داینامیکی، لە بوارێکەوە بۆ بوارێکی تر بگۆڕدرێت.

کلیلە ووشەکان: کۆزانیاری، درکپێکردن، ئەزموون، ڕستە ناوەڕۆک، داینامیکی کۆزانیاری.

پێشەکی

ئەم توێژینەوەیە، بە ناونیشانی(کۆزانیاری،جۆر و بوارەکانی) ناسێنراوە، شیکارکردنێکی درکپێکراوانەی نوێیە بۆ (کۆزانیاری)، توێژینەوەکە دەچێتە بواری (زانستی زمانی درکپێکردن)ەوە،کە لە بنەمادا وەک بەشێک لەنامەی ماستەر وەرگیراوە، مەبەستی توێژینەوەکە جیاواز لە هەموو ئەوکار و لێکۆڵینەوانەی،لەم بوارەدا کراون خستنەڕوو و ڕاڤەکردنی(کۆزانیاری) یە ، بە ڕوانگە و مۆدێلێکی نوێوە بە جۆرێک توێژینەوەکە هەوڵدەدات ورد و پوخت،لە ڕەهەندی پڕاگماتیکەوە (هاوبەشپێکردن، کاری ڕێکخراوەیی، ئەزموونکردن) وەک ئاڕاستەکەر و(درکپێکردنی کۆزانیاری) لە ئاوەزدا بناسێنێت، لەنوسینی ئەم توێژینەوەدا ڕێبازی (درکپێکراوی شیکراوەیی) پەیڕەوکراوە ،بەشێوەیەک بۆ گەیشتن بە ئەنجامی زانستی و ورد توێژینەوەکە بەسەرسێ بەشی سەرەکییدا دابەشکراوە : بەشی یەکەم بۆ (کۆزانیاری(چەمک و تێڕوانین)) تەرخانکراوە، تیایدا تیۆرییانە باسی چەمکی کۆزانیاری و چەندوچوونەکانی لە ڕوانگەی (بەراییەکانی کۆزانیاری) و (کۆزانیاری لە ڕوانگەی زانستی زمانی درکپێکردن)ەوە کراوە، بەشی دووەمی توێژینەوەکەش بۆ (جۆرەکانی کۆزانیاری) دانراوە،لەو چێوەیەدا کۆزانیاری بەسەر سێ جۆری سەرەکیدا دابەشکراوە، کە بریتین لە: (کۆزانیاریی ئەزموونی) و (کۆزانیاریی کارامەیی) و (کۆزانیاریی بانگەشەیی)،هەرچی بەشی سێیەمیشە تایبەتە بە (بوارەکانی کۆزانیاری)، کە سێ بواری سەرەکی لەخۆدەگرێت،بەجۆرێک تیایدا بوارەکانی (کۆزانیاریی ئاوەزی) و (کۆزانیاریی سۆزداری) و (کۆزانیاریی گیانی) خراونەتە بەرباس و لێکۆڵینەوە، لەکۆتاییشدا گرنگترین ئەنجامە بەدەستهاتووەکان و لیستی سەرچاوەکان خراونەتەڕوو.

١) کۆزانیاری (چەمک و تێڕوانین) :

لێکۆڵینەوە و باسکردنی کۆزانیاری بەر لە زمانەوانەکان جێگەی بایەخی فەیلەسوف و ژیریێژەکان بووە،بەوپێیەی مرۆڤ هەر لە سەرەتای دنیا بینی و تێڕامانی، بۆ شتەکانی دەوروبەری وایکردووە پرسیارگەلێک لە هزر و ئاوەزیدا دروستببێت،کە بەشێکی بەهۆی پەیپێبردن و توانای ناوەکی و بایەلۆجی مرۆڤەوەیە و بەشەکەی دیکەشی، بەهۆی سەرنجدان و ئەزموونکردنەوەیەوە، لەسەر ئەم بنەمایەش کۆزانیاری پەیوەندیی پتەوی بە فرەیی بیرکردنەوەکانەوە هەیە،کە پەیکاڵە بە کارلێکی جەستە لەگەڵ کۆی شتەکانی دەوروبەریدا و دەبێتە جۆرێک لە زانین،بەمپێیە دەکرێت بڵێین کۆزانیاری کۆی هەموو زانینەکانی مرۆڤە لەسەر بابەتگەلی جۆراوجۆر،کە بەهۆی درکپێکردن، پەیپێبردن،بیر و هەستەکانەوە بەدەستدێت دەبێتە بنەمایەک بۆ چۆنییەتی پەیوەندیکردن

مجلة جامعة التنمية البشرية
المجلد 8، العدد 4(2022) ؛ عدد الصفحات (10)؛ معرف الكائن الرقمي: 10.21928/juhd.v8n4y2022.pp57-66
ورقة بحث منتظمة: أُستلم البحث في 26 حزيران 2022؛ قُبل في 26 تموز 2022؛ نُشرت في 5 تشرين الأول 2022؛
البريد الإلكتروني للمؤلف : nigarstat@gmail.com, shakhawan.faraj@univsul.edu.iq
حقوق الطبع والنشر ©2022 شاخەوان جەلال حاجی فەرەج، نیگار ستار جەعفەر. هذه مقالة الوصول اليها مفتوح موزعة تحت رخصة المشاع الإبداعي النسبية - CC BY-NC-ND 4.0

به دنیاوه،لەمڕوانگەیەشەوه چەمکی کۆزانیاری لە ڕوانگەی فەیلەسوف و ژیربێژەکانەوە ،وەک بەرایيەک بۆ کۆزانیاری و کۆزانیاری لە ڕوانگەی زانستی زمانی درکپێکردنەوە لەم بەشەدا دەخەینەڕوو.

١/١) بەرايیەکانی کۆزانیاری:

کۆزانیاری و زانین لەسەردەمی کۆنەوە بابەتی لێکۆڵینەوەی مرۆڤ بوون فەیلەسووفەکان ،کە بە (ئەفلاتون و ئەرستۆ) دەستپێدەکەن ئێپیستمۆلۆژییان وەک بیردۆزێکی زانین پەرەپێداوە زۆربەی تیۆرییەکان، لە دوو ڕوانگەی سەرەکییدا تێکەڵکراون ئەوانیش (ئاوەزگەرایی"Rationalism"و ئەزموونگەرایی"Empiricism") ن، دەتوانین بڵێین هەرچەندە هەردوو تیۆرییەکە لە کارکردندا جیاوازن، بەڵام هاوئاهەنگن لەوەی، کە ((زانین باوەڕێکی ڕاست و دروستە و لەلایەن مەرجی پاساو و سروشتی ڕاستییەوە سەلمێندراوە)).(Pritchard,2014,23)،بەڵام ئەوان بەشێکن لە خستنەڕووی ئەو ڕێگایانەی،کە مرۆڤ دەتوانێت ڕاستیەکانی پێبدۆزێتەوە و پاساو بۆ بڕوا ڕاستەقینەکەی بهێنێتەوە، لە ڕوانگەی بیردۆزی ئاوەزگەراییەوە(بیرتراند ڕەسڵ) لە ڕوونکردنەوەی پێگەی (ئەفلاتون)دا ئەوە دەردەخات،کە ((ئێمە بەر بیرکردنەوەی نەرم و زبر دەکەوین، بەڵام ئەوە ئەقڵە کە دادوەریدەکات،کە ئەو شتانە هەن و بوونیان هەیە،واتە تەنیا ئەقڵ دەتوانێت بگاتە بوون ئێمە ناتوانین بگەینە ڕاستی ئەگەر نەگەین بە بوون، ئێمە ناتوانین جیهانی ڕاستەقینە بە تەنیا لە ڕێگەی هەستەوە بزانین،چونکە هەستەکان دەتوانن مرۆڤ چەواشە بکەن، هەربۆیە کۆزانیاری لە بیرکردنەوە پێکدێت و لە هەست و تێگەیشتندا کۆزانیاری نییە)).(Russell,1945,152)،ئەم تێڕوانینەی ئەفلاتون و ڕەسڵ، لەسەر بنەمای تێگەشتنی بیرکارییانە بونیادنراوە، بەجۆرێک لە ڕەنگدانەوەی پەیوەندی نێوان دوو گۆڕاودا پێویستمان، بەهیچ تێگەیشتنێکی هەست بەخش نییە، تەنها پێویستیمان بە پرۆسەیەکی ئاوەزی بۆ هێما ئەبستراکتەکان هەیە،بەڵام ئەمە تەنیا بوارێکی دیاریکراوی زانستە و ناکرێت لەسەر تەواوی بوونی مرۆڤ گشتگیر بکرێت هەر لەو ڕوانگەیەوە (ڕێنی دیکارت) ئاوەزمەندێتی کردە بنەمای فەلسەفەی مۆدێرن، بە یەکخستنی لە گەردونە چەمکییەکەیدا و دۆزینەوەی چەندین زانستی نوێ، بەجۆرێک ڕێبازێکی بەناوبانگی گومانکردن لە هەموو شتێک گەڕان بەدوای دڵنیایدا دامەزراند،لە ژێر دروشمی((من ناتوانم هیچیتر بکەم تا ئەو کاتەی،دڵنیابم فێربووم، کە هیچ شتێک نییە لە جیهاندا دڵنیابێت)).(Descartes,1997,139) ، بە بەراوردی بیرکردنەوەکانی لە ئاوەز و ئەو زانیارییانەی لە سیستەمی هەستەوە دێن دیکارت گەیشتە ئەو ئەنجامەی ،کە بیرکردنەوە تەنها تایبەتمەندییە،کە هی ئەو(دیکارت)ە و ناتوانرێت لێی جیابکرێتەوە ، ئەقڵ(ئاوەز) و جەستە وەک دوو جیهانی جیاوازن، لە کاتێکدا هەستەکان لە تاقیکردنەوەیەکی متمانە پێکراودا شکست دێنن بیرکردنەوە دەیسەلمێنێت ئەو تایبەتمەندییە بێ وێنەیەیە دڵنیایە لە کۆتاییدا، ئەمەش واتادانە بە مەرجی ڕاستی و لەبەرچاونەگرتنی شارەزایی و ئەزموونی هەستیی و جەستەیی مرۆڤە لەگەڵ جیهانی دەوروبەردا، ئەم دوالیزمەی (ئاوەز و جەستە)یە کاریگەری لەسەر زانست و فەلسەفە و پەروەردە لە ئەوروپا و ئەمریکادا هەبوو، لە بەرانبەردا (ئەزمونگەرایی) وەک تێڕوانینێکی ڕکابەر بۆ (ئاوەزگەرایی) دەرکەوت، لەمڕوانگەیەوە (ئەرستۆ) پێیوابوو (بیرۆکە و فۆرمەکان ناتوانن ،لە ئامانجە فیزیکی و زانیارییە هەستییەکان جیابکرێنەوە، کۆزانیاری پێشەکی دروستنەکراوە و بە شێوەیەکی دیاریکراو نییە، لەڕێگەی بەستەرەی هەستمان لەگەڵ جیهانی ڕاستەقینەدا دروستدەبێت، لە کۆتاییدا بە مێشکی ئێمە پرۆسە دەکرێت) .(Pritchard,2014,70-72)،کەواتە(ئەزمونگەرایی)جەختی لەسەر ئەوە کردوەتەوە شتەکان لە دنیای دەرەوەدا بوونیان هەیە و هەستمان گرنگترین سەرچاوەی زانینمانە، بە جۆرێک ئەوە هەستە لە سەرەتادا شتەکان لە دەوروبەرماندا ئەزمووندەکات و دواتر لە لایەن ئاوەزەوە پرۆسە دەکرێن،لەسەر بنەمای ئەم تێڕوانینانە زۆرێک لە فەیلەسووفە کۆنەکان هەوڵیاندا بۆشایی نێوان (ئاوەزگەرایی و ئەزموونگەرایی) بە بەرهەمهێنانی چوارچێوەی(چەمک"Concept")کۆتای پێبهێنن،بەشێوەیەک لە بەرانبەر دوالیزمی (ئەقڵ و جەستە)ی دیکارتدا، نەریتی فکری ژاپۆنی لەسەر بنەمای بودیزم و کۆنفۆشیۆسیزم،تێڕوانینێکی یەکپارچەیی بە سێ گریمانە،بۆ(ئاوەز و جەستە) دروستکرد ،بڕوانە (Nonaka,Takeuchi,1995,27):

١-یەکبوونی مرۆڤ و سروشت.
٢-یەکبوونی جەستە و ئەقڵ(ئاوەز).
٣- یەکبوونی خود و ئەوانیتر.

ئەم خەسڵەتانە بناغەی تێڕوانینی ژاپۆنییان، بۆ کۆزانیاری و کردەی بەڕێوەبردن دروستکردووە، واتە کۆزانیاری لە سیستەمی هەستدا ڕەگی هەیە و تەنیا لە قۆناغی کۆتایی پرۆسەییدا، بۆ بەکارهێنانی لە بارودۆخێکی کۆنکرێتی و دیاریکراودا کراوەیە بەمپێیە پەیوەندی لەگەڵ جیهانی ڕاستەقینەدا، لە ڕێگەی هەستەوەیە و پێویست بە تێهەڵچوونەوەی هیچ جیهانێکی هەمیشەیی یان میتافیزیکی ناکات،بۆ ئەوەی لە سروشتی کۆزانیاری تێبگەین،بەجۆرێک(ئەقڵ و جەستە دوو ڕاستی جیاوازنین بەڵکو یەکخراون، کەسایەتی خەڵک دروستدەکەن کۆزانیاری واتای حیکمەتە،لە ڕوانگەی کەسایەتییەوە بەدەستدێت و دەبێتە بنەمایەک، بۆ بە بەهاکردنی ئەزموونی کەسی و جەستەیی، بەسەر ئەبستراکتی ناراستەوخۆ و فیکریدا).(سەرچاوەی پێشوو، ٢٩)،بەمپێیەبێت کۆزانیاری شتێکە، بە تێگەشتن لە چەمکەکان و زانیاری و ئەزموونکردنەوە بەدەستدێت،کە خۆی لە هۆشیاری کەسێک بۆ(شوێن،ڕووداو،ئایدیا،پرس) و دەوروبەرێک، لەگەڵ توانای بەکارهێنانی بۆ مەبەستێکی دیاریکراو دەنوێنێت،وەک پێشتر ئاماژەی پێکرا پێناسەی باو بۆ کۆزانیاری بریتییە، لە(باوەڕی ڕاست و دروستی پاساودار) بە وردبوونەوە و تێڕامان، لەم پێناسەیە سێ مەرجی بنەڕەتی تێدایە، کە بە ئەژمێری سێلایەنەی کۆزانیاری ناودەبرێت،بڕوانە(Neta,Pritchard,2009,2-5):

١-**مەرجی ڕاستەقینە**"Truth Condition": ئەگەر کەسێک (کرۆک، ڕستە ناوەڕۆک) ێک بزانێت دەبێت کرۆکەکە ڕاستبێت،ئەگەر کرۆکەکە ڕاست نەبێت ئەو کەسە نازانێت بانگهێشتکرنەکەی بۆچییە تا بزانرێت،بەپێی ئەم بنەمایەش مەرجی ڕاستی جیاوازی لە نێوان بۆچوون و کۆزانیاریدا دەکات، بەجۆرێک لە بۆچووندا مەرج

نییە مەرجی ڕاستەقینە بەدەستبێت، بەڵام لە کۆزانیاریدا مەرجی ڕاستەقینە بەدەستدێت.

٢-مەرجی باوەڕ"Belif Condition": دەبێت ئەو کەسە دەربارەی کرۆکەکە بزانێت ، ئینجا باوەڕی پێبکات ناتوانین شتێک، کە ڕاست نییە بیزانین، تا باوەڕی پێبکەین.

٣- مەرجی پاساو بۆ هێنانەوە"Justification Condition": ئەم مەرجە پێویستی، بە ڕێگایەکی کرداریی و پاساو هێنانەوە بۆ باوەڕێک هەیە،کە ڕاستە،یان ڕاست نییە پێکەوەبوونی ئەم مەرجانە مرۆڤ بەو ئەنجامە دەگەیەنێت، کە مەرجە پێویستەکان یەکەمیان زانینە بە ڕاست بۆ ئەو شتەی هەیە،دووەم ئەوەیە مرۆڤ لێی دڵنیابێت، سێیەم ئەوەیە دەبێت مرۆڤ مافی دڵنیابوونی هەبێت،مافی دڵنیابوونیش دەتوانرێت بە شێوازی جیاواز بەدەستبهێنرێت،کە پشتبەستووە بە کلتور و دەوروبەری وتن، ئەم مەرجانە بە شێوەی لۆژیکی کۆدەکرێنەوە،بە لەبەرچاوگرتنی(S)بۆ بابەتی یان زانینی(P) دەبێت، بە سەلمێنەری بابەتەکە بزانێت بەمشێوەیە، بڕوانە (Gettier,1963,121):

S = بکەر، یان زانیار"Subject or Knower " .

P = کرۆک، یان ڕستە ناوەڕۆک"Proposition" .

P ڕاستە .

S باوەڕی بە P هەیە.

S پاساو دەهێنێتەوە بۆ باوەڕکەی ، کە P یە.

١) - ئارا : من دەزانم، ئاراس بکوژی ژنەکەیە.

لە نمونەی(١) دا،دەبێت ئەو ڕستە ناوەڕۆکەی (ئارا) دەیزانێت (ئاراس بکوژی ژنەکەیە) ڕاستبێت،چونکە ئەگەر ڕستە ناوەڕۆکەکە ڕاست نەبێت،ئەوا(ئارا) نازانێت چی دەڵێت بۆ ئەوەی بزانرێت، واتە دەبێت باوەڕ بکرێت بەوەی،کە(ئاراس) بکوژە،بۆ ئەوەی بزانرێت،دوابەدوای ئەم ئاڕاستەیە چەندین تێڕوانینی جیاوازتر دێنە ئاراوە، لەمڕووەوە (گیتەر)چەند نموونەیەکی دژ دەخاتەڕوو بۆ ئەوەی نیشانیبدات،کە ئەم هاوکێشەیە (پێکهاتەی تەواو پێکناهێنێت،چونکە مەرج نییە ڕستە ناوەڕۆکەکە ڕاستبێت، لەگەڵ ئەوەشدا زانیارەکە پاساوی بۆ دەهێنێتەوە،واتە پاساو بۆ شتێک کە لە بنەڕەتدا هەڵەیە) .(سەرچاوەی پێشوو،١٢٢-١٢٣)،دوای ئەم بۆچونەی گیتەر چەندین بیروبۆچونی تر سەرهەڵدەدەن لیهرەر(١٩٦٥) چوارەمین مەرج، بۆ چارەسەرکردنی ئەو کێشەیە دەناسێنێت، کە بریتییە لە ڕێزگرتنی پاساو،کە زۆر ئەبستراکتە ئەویش تەنها لە باری تایبەتییدا بەکاردەهێنرێت، بۆ ئەمەش بڕوانە نمونەی(٢):

٢) - ئاسمان سوورە.

بە وردبونەوە لە نمونەی(٢) ئەوە دەردەکەوێت،کە(سووری ئاسمان)، لە بنەڕەتدا ڕاست نییە بەوپێیەی،کە(ئاسمان شینە،نەک سوور) وەک ئەوەی(گیتەر) باسیدەکات ناتوانین شتێک لە بنەڕەتدا هەڵەیە بیزانین،بەڵام بە ڕێزگرتنی پاساو،لە بارێکی تایبەتیدا دەکرێت ئاسمان سووربێت ئەویش ئەو بارە تایبەتییەیە،کە دەشێت(خۆڵبارین، یان مەبەست لە بوونی شەڕ)بێت دوای ئەو تێڕوانینانەی خرانەڕوو، تێڕوانینەکانی(نۆناکا و تاکیوچی)، لە

ساڵی(١٩٩٥)دا بۆ کێشەی پاساو، لە پراکتیک و جێبەجێکردندا بووە بنەمای سەرهەڵدانی کۆزانیاریی ڕێکخراوەیی و بە کۆمەڵ بەمجۆرە پێناسەی کلاسیکی، لەلایەن ئەفلاتونەوە داڕێژراوە (کۆزانیاری باوەڕێکی ڕاست و دروستە) جیاوازییەکی بەرچاو دروستدەکات، لە کاتێکدا لێکدانەوەی ئێپستمۆلۆژیای ڕۆژئاوایی جەخت لەسەر ڕاستگۆیی وەک خەسڵەتی سەرەکی کۆزانیاری دەکاتەوە (نۆناکا و تاکیوچی) جەخت لەسەر باوەڕە پاساودارەکان دەکەنەوە، پێیانوایە (ئێپستمۆلۆژیای نەریتی سروشتی ڕەها و نامرۆڤانەی کۆزانیاری باسدەکات،بەشێوەیەکی ئاسایی لە پێشنیاز و لۆژیکی فەرمییدا ،دژی ئەو دەوروبەرە کۆمەڵایەتی و ڕێکخراوەییە کۆزانیاریی نوێی تێیدا دروستدەبێت ئێمە کۆزانیاری، بە پرۆسەیەکی دینامیکی مرۆڤ دەزانین بۆ پاساو هێنانەوە، بە ئاڕاستەی ڕاستی).(Nonaka,Takeuchi,1995,58)، هەرچۆنێک بێت ئەم کارانە ئەوە دەردەخەن، کە لە پراکتیکدا دەبێت دەرکەوتنی کۆزانیاریی نوێ، بە پێوەرێکی سوودبەخش هەڵبسەنگێنرێت، نەک بە پێوەرێکی لۆژیکی کە پرۆسەی دیاریکردن دەگرێتەوە،بە جۆرێک چەمکە تازە دروستکراوەکان ئەوانەن زیاتر، وەک پێوەری پاساوی کرداریی کاردەکەن، بەمجۆرە ڕێبازی (نۆناکا و تاکیوچی) بە ڕوونی سروشتی کێشەکەی گۆڕی و لە جیاتی چارەسەرکردنی کێشەی ڕاستیی ڕەسەن،کە لەلایەن ئەفلاتونەوە داڕێژراوە چارەسەر بۆ چوارچێوەی ڕێکخراوەیی و کرداریی پەیوەست بە کۆزانیاری دەخەنەڕوو، بە جۆرێک چوارچێوەی ڕێکخراوەیی و فێربوونی تاک، بۆ بەدەستهێنانی کۆزانیاری پەیکاڵی یەکتریدەبن، بەشێوەیەک تاک دەبێتە هۆی فێربوونی ڕێکخراو و هۆکارێک دەبێت، بۆ گواستنەوە و ئاڵوگۆڕی کۆزانیاریی هاوبەش، هەروەها بە دەستهێنان و فێربوونی چەمکی ڕێکخراوەیی و کرداری لەلایەن تاکەوە، لەڕێی خەملاندن و جێبەجێکردن و تێبینیکردنەوە دەبێت، بڕوانە (مۆدێلی یەکخستنی فێربوونی تاک) .(Winterton,Stringfellow,2006,23):

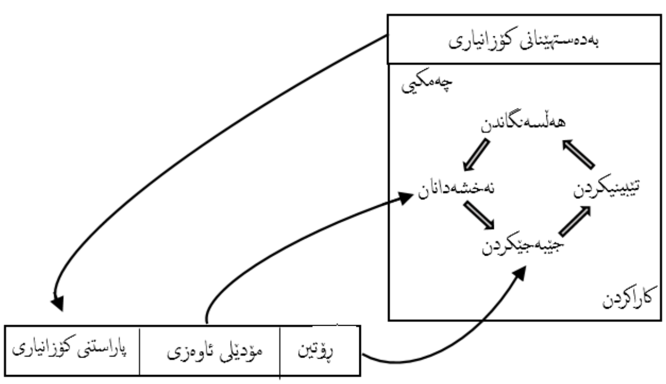

هێڵکاری ژمارە (١)

(مۆدێلی یەکخستنی فێربوونی تاک)

کەوایە پرۆسەی بەدەستهێنانی کۆزانیاری پرۆسەیەکی دوولایەنەیە، بەجۆرێک لە هەندێک باردا فێربوونی چەمک دەبێتە هۆی فێربوونی کرداریی، یان بە پێچەوانەوە فێربوونی کرداریی دەبێتە هۆی فێربوونی چەمک، لەم تێگەیشتنەشەوە دەکرێت بڵێین (کۆزانیاری لە ئەنجامی کارلێکی نێوان زیرەکی (توانای فێربوون) و بارودۆخ (دەرفەت

بۆ فێربوون)،کە لە دەوروبەری کۆمەڵایەتی و کاری ڕێکخراوەییەوە بەدەستدێت بەرهەمدێت، بەجۆرێک بۆ هەردوو جۆری فێربوونەکە پرۆسەی فێربوون و یادگەی چالاک ئاماژەن، بۆ ئەو پێکهاتانەی کاریگەرییان لەسەر کۆزانیاری هەیە) (Winterton,Stringfellow,2006,25). بەمپێیە پێویستە کۆزانیاری، وەک چەمکێکی کرداریی و ستراتیژی و جێبەجێکەرانە پێناسە بکرێت، نەک وەک چەمکێکی ئەبستراکت بۆ جیهانێک،کە زۆر دوورە لەوەی زەمینە بۆ مەرجە سەرەتاییەکانی کارکردنی ئەقڵانییەت و سەرنجدان، کە سروشتی مرۆڤە دەستەبەربکات پێناسە بکرێت ئەمەش، لە زانستی زمانی درکپێکردندا ڕوانگەیەکی پەیپێبردنی پڕاگماتیکییانەیە بۆ کۆزانیاری.

٢/١) کۆزانیاری لە ڕوانگەی زانستی زمانی درکپێکردنەوە:

زانستی زمانی درکپێکردن، لە ساڵانی حەفتاکان و سەرەتای ساڵانی هەشتاکانەوە وەک ڕێبازێکی نوێی لێکۆڵینەوەی زمان و ئاوەز و ئەزموونی کۆمەڵایەتی و کلتوری دەرکەوت ،چەقی لێکۆڵینەوەی ئەم زانستە بریتییە لە (واتا و کردە چەمکییەکان)، لە ڕوانگەی ئەم زانستەوە پێویستە لێکۆڵینەوە لە (واتا) لەدەوروبەری بەکارهێنانیدا بکرێت، هەربۆیە (تیۆری بنەمایی بەکارهێنان"Usage based theory")ی کردە بنەمای لێکۆڵینەوەکانی و پێیوایە واتای(زمانی/سیمانتیکی) واتایەکی ئەبستراکت و نمونەییە،کە لە بنەڕەتدا لەئەنجامی بەکارهێنانەوە سەریهەڵداوە، ئەوەی لەم زانستەدا گرنگی پێدەدرێت بریتییە لە واتای بەکارهێنان(پڕاگماتیک)،کە بە واتای ڕاستەقینەی وشەکان دایدەنێت، ئەم بۆچوونەی زانستی زمانی درکپێکردن، لە بنەرەتدا بەهەژموونبون و کاراکردنەوەی واتای پڕاگماتیکییە و هێنانەوەیەتی بۆ ناو جەرگەی زمانەوانی، زانستی زمانی درکپێکردن بە گشتی و تیۆری بنەمایی بەکارهێنان بەتایبەتی جەختت لەسەر ئەوە دەکەنەوە، کە بەکارهێنان سەرچاوەی ڕاستەوخۆی وەرگرتنی زانیاری مرۆڤە، لە ژینگە و دەوروبەرەوە بۆ نەخشاندن و شێوە دارشتنی کۆزانیاریی زمانی، لە فەرهەنگی ئاوەزیی ئاخێوەردا ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت،کە (کۆزانیاریی زمانی/توانست لە بەکارهێنانەوە دێتە کایەوە). (ئیبراهیم،٢٠١٩، ٨٤)، کەواتە ڕێکخستنی کۆزانیاریی زمانی ئاخێوەر بەرهەمی بەکارهێنانی زمانەکەیەتی لە دەوروبەردا،بەجۆرێک زۆر گران و ئەستەمە بەبێ شارەزایی بوون لە واتای دەوروبەر و بەکارهێنان، لە واتای(فەرهەنگی)ی وشەکان تێبگەین، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە واتای ئایتمێکی فەرهەنگی لە کاتی بەکارهێنانیدا، بەپێی ئەو دەوروبەرەی تیایدا بەکاردێت گۆڕانکاری بەسەردا دێت، ئەمەش وەرگرتنی ڕەهەندی کۆمەڵایەتی و پڕاگماتیکی زمانە و دەرهێنانی زمانە لە(مۆدۆلاریەتی)، کە واتای دەوروبەر و نازمانی پشتگوێ خستبوو، بە واتایەکیتر ئەوە ڕووندەکاتەوە کە چۆن دەوروبەری کۆمەڵایەتی و لایەنی پڕاگماتیکی دەتوانرێت، لە چێوەی درکپێکردنی زمانیدا یەکبخرێت و کارابکرێت، بۆ ڕوونکردنەوەی ئەم بارەش نمونەی(٣)دەخەینەڕوو:

٣) آ- باوکی کچەکە مردووە.

ب- گەچەکە مردووە.

پ- بازاڕ مردووە.

لە نمونەی(٣)دا لە هەرسێ ڕستەی(آ، ب، پ)دا، وەک سێ دەوروبەری جیاوازی بەکارهێنانی وشەی(مردن) ئەوە دەردەکەوێت،کە ئەو کۆزانیارییەی لە هەریەک لە دەربڕاوەکاندا دەستدەکەوێت کۆزانیارییەکی جیاوازە بەجۆرێک، لە(٣آ) دا بە واتای (نەمانی کەسێک لە ژیاندا)، لە(٣ب) دا بە واتای ئەوەی کە(گەچەکە بە کەڵکی ئیشکردن نەماوە)، لە(٣پ) دا بە واتای ئەوەی کە(کار و کاسپی کەمبووەتەوە و بازاڕ ڕووی لە کزی کردووە)، کەواتە زانینی واتاکانی وشەیەک، پەیوەستە بە دەوروبەری بەکارهێنانی وشەکە و ئەزموون و چوارچێوەی کۆمەڵایەتی و کلتوری بۆ ئەو وشەیە، کۆی ئەم زانینانەش دەربارەی وشەیەک بریتیدەبێت، لە کۆزانیاری مرۆڤ بۆ وشەیەک کە لەسەر ئاستی چەمک هەڵدەگیرێت،کەواتە دروستەی چەمکی((کۆی گشتی ئەو زانینەیە،کە وشەیەک هەیەتی و لە ئاوەزدا هەڵگیراوە)).(حسێن،٢٠٢١، ٩١) ئەمەش ئەو ڕاستییە دەردەخات،کە بەکارهێنانی وشەیەک لە دەوروبەر و بارودۆخە جیاوازەکاندا نمایندەی لایەنێکی چەمکێکی دیاریکراو دەکات نەک کۆی چەمکەکە، بەمشێوەیە زانستی زمانی درکپێکردن لێکۆڵینەوە لە زمان دەکات،بەوەی ڕەنگدانەوەی بەکارهێنان و ئەزموونی ئێمەیە لە دەوروبەردا،بەجۆرێک توانای ئێمە بۆ بەکارهێنانی زمان پەیوەندی نزیکی،بە توانا درکپێکراوەکانی دیکەی وەک (پۆلێنکردن، تێگەیشتن، سەرنجدان، بەچەمککردن، وێنە ئاوەزییەکان)ەوە هەیە،کە بە هۆکارە دەرەکییەکان کاریگەرن و بە ئامرازی زمانەوانی دەربڕاون، لەمڕووەشەوە دەکرێت بوترێت،کە((بەچەمککردن کردەیەکی ئاوەزییە،کە بنەماکەی شارەزاییە ئەزموونکراوەکانە،کە لەسەر ژێرخانی کلتورییانەی مرۆڤەکە و کۆمەڵەکەی خۆی بونیاد ناوە)).(قادر،٢٠١٧، ٤٢٠) ،بەپێی ئەم تێڕوانینەبێت واتای نازمانی (پڕاگماتیک)، کە لە دەوروبەری بەکارهێنان و ئەزموونکردنەوە، بەهۆی هەستەکانی مرۆڤەوە بەدەستدێت دەبێتە بنەمایەک بۆ واتای زمانی(سیمانتیک)، کەواتە واتای زمانی وشەیەک لە بەکارهێنانی وشەکەوە، کە دەکاتە واتای نازمانی وشەکە هەڵهێنجراوە، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت،کە هیچ یەکێک لە پێکهاتە زمانییەکان بەشێوەی زگماکی، لە هزر و ئاوەزی مرۆڤەکاندا بونیان نییە،بەڵکو لە بەکارهێنانی بەردەوامی زمان لە ئەنجامی ئەزموونەکانەوە دەبنە کۆزانیاریی زمانی لێرەشەوە دەگەینە ئەو ئەنجامەی،کە((مرۆڤ کاتێک، کە شارەزایی لە واتای نازمانی وشەیەکدا پەیدادەکات ئەو کاتە دەتوانێت، لە ئاوەزدا نواندنی بۆ بکات و هەڵیبگرێت،ئەمەش واتای زمانی وشەکە دەگەیەنێت)).(سەچاوەی پێشوو ،٤٣٢)،لێرەوە دەتوانین بڵێین واتای زمانی خودی واتای نازمانی دەگرێتەوە،لەم تێگەیشتنەشەوەیە کە زانستی زمانی درکپێکردن جیاوازی لە نێوان واتای(زمانی و نازمانی)دا ناکات و هەردووکیان بە نواندنی چەمکی یەکەیەکی زمانی دادەنێت،لەم بنەمایەشەوە دەردەکەوێت، کە واتای زمانی نواندنی ئەبستڕاکتانەی واتای نازمانییە، ئەمەش دەرخەری ڕۆڵ و گرنگی پەیپێبردنی پڕاگماتیکییانەیە لە واتای زمانیدا، کە ئاخێوەر و بەکارهێنەری زمان بەکاریدەهێنێت و پەیڕەوی دەکات، هەربۆیە تیۆرییە پڕاگماتیکییەکان ئامانجییان پەسنکردنی کاریگەری بەکارهێنانی چەمکەکانە، لە دەوروبەری ئەرکێکی پڕاکتیکی و شێوازی بەشداریکردن لە گەڵ کەسانی تردا،لە ڕێگەی گونجان و بەشکردنی ئەزموونەکان، لەگەڵ ئەزموونی ئەوانیتردا لە دەوروبەری ئەرکە هاوبەشەکاندا، بەوپێیەش کۆزانیاری ڕەنگدانەوەی

بەشداریکردنی مرۆڤە، لەگەڵ ڕووداو و بابەتە وەرگیراوەکانی ئەو واقیعەی لە دەوروبەرێکی دیاریکراودا لەبەردەستدایە، هەربۆیە لە ڕوانگەی زانستی زمانی درکپێکردنەوە (کۆزانیاری دروستبوویەکی دەرئەنجامی کارکردن و کارلێکردنی ئاوەز و ئەزموونە جەستەییەکانی مرۆڤە بەهۆی هەستەکانەوە،کە لەڕێی زمانەوە پڕۆسە دەکرێن و لە ئاوەزدا دادەکرێن، بەمپێیەش کۆی بوونمان(ئاوەزیی، جەستەیی)بەشداری لە بەچەمککردنی کۆزانیارییدا دەکەن).(Tsoukas,Mylonopoulos,2004,6)،کەواتە بە سەیرکردنی دەوروبەر و ئەزموون و هاوبەشیکردن، وەک سیستمێکی کۆزانیاری وامان لێدەکات بزانین شوێنی تێگەیشتنی تاک زیاد لەوەی پەیوەستبێت بە ئاوەزەوە، بە بار و دەوروبەری بەکارهێنان و پراکتیکردنەوە پەیوەستە،کە لە ڕێگەی ئەزموونکردن و سود وەرگرتن، لە کۆمەڵێک بەها و چەمکی درکپێکراو و پەسنکراوی دەوروبەرێکی کۆمەڵایەتی بەدەستدێت،بەمشێوەیە هاوبەشپێکردن و بەشکردنی کۆزانیاری،لە دەوروبەرە جیاوازەکاندا و کۆکردنەوەی ئەزموونی تاکەکان و کۆدکردنی لە چەمکەکاندا ، بەشێوەیەکی داینامیکی دەبێتە هۆی نوێکردنەوەی کۆگای گەنجکردنی چەمکە لەسەرهێڵ و تازە دروستکراوەکان،کە ڕێگە بۆ داهێنانی چەمکی دەکاتەوە، لەمڕوانگەیەشەوە جۆرەکانی کۆزانیاری لە ڕوانگەی ئەزموون و هاوبەشپێکردنەوە دەخەینەڕوو.

٢) جۆرەکانی کۆزانیاری"Kinds of knowledge" :

بە تێڕوانین لە سروشتی کۆزانیاری ئەوە ڕووندەبێتەوە، کە تێکەڵەیەکە لە (پێڕەوی ئاوەز، ئەزموون، زانیاری هاوبەشپێکراو،کە لە ڕێی هەستەکانەوە بەدەستدێن و پەیکاڵە لەگەڵ مەودای بیرکردنەوە و کاری ڕێکخراوەیی و توانای تاک بۆ تێگەیشتن)، لەمڕوانگەیەوە (دۆمبرۆسکی، ڕۆتنبێرگ، بیک) سێ جۆر کۆزانیاری دیاریدەکەن، هەرسێ جۆرەکە لە پەیوەندی ڕاستەوخۆ و بەردەوامدان، بەڵام هەریەکەیان تایبەتمەندی تایبەتی خۆیانیان هەیە، بڕوانە(Dombrowski, et…all ,2013):

١/٢) کۆزانیاریی ئەزموونی "Experiential knowledge" : ئەزموونکردنی کۆزانیاری ئەو شتەیە،کە لە پەیوەندی ڕاستەوخۆ لەگەڵ ژینگەدا لە ڕێگەی پێڕەوی هەستەوە دەستدەکەوێت و دواتر لە ڕێگەی زمانەوە پڕۆسە دەکرێت و لە ئاوەزدا دادەکرێت بۆ نمونە، ئەگەر بمانەوێت بزانین (بەفر) چییە، ئەوا دەبێت بڕۆین بۆ ئەو شوێنەی(بەفر) هەیە دەستی لێبدەین،تامی بکەین، بەمجۆرە ئەزموونکردنی بەفرمان بۆ دروستدەبێت، لەمڕووەوە کۆزانیاریی ئەزموونی دەبێتە پێوەرێک بۆ کەسایەتی، بەوپێیەی، تەنها لە ڕێگەی پەیوەندی ڕاستەوخۆی سیستەمی هەستەوەریی مرۆڤەوە بەدەستدەهێنرێت، کەواتە ((ئەزموونی هەستی ئیلهام لە شارەزایی هەستەوەرەکانەوە وەردەگرێت و بەرجەستەی دەکات و دەبێتە درکپێکردن، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت، کە لە شارەزایی هەستییەوە درکپێکردن دێتەبوون)).(غەریب،٢٠١٦، ٢٧)، بەمپێیەبێت ئەمجۆرە ئەزموونە لە پەیپێبردنی هەستییەوە دادەڕێژرێت،وەک (ئەرستۆ) ئاماژەی پێدەکات کۆزانیاری پێشەکی دروستنەکراوە و بە شێوەیەکی دیاریکراو نییە، لە ڕێگەی بەستەرەی هەستمان لەگەڵ جیهانی ڕاستەقینەدا دروستدەبێت و لەسەر بنەمای تێگەیشتن و ڕەنگدانەوەیە، هەروەک لە ڕستەی(٣ا و ٣ب) دا دەخرێتەڕوو:

٣) ا - ئاوی کانی سازگارە.
ب- دەنگی دەهۆڵ لە دوور خۆشە.

لە نمونەی(٣)دا،بەهۆی ئەزموونکردنی مرۆڤ لە ڕێی یەکێک لە هەستەوەرەکانییەوە پاشان پەیدابوونی شارەزایی سەبارەت بە ئەنجامەکەی(ئاوی کانی، دەنگی دەهۆڵ) کاریگەری تەواو،لەسەر هەستەوەرەکان دادەنێت، زمانیش وەک هۆکاری دەربڕینی ئەم کاریگەرییە،کە لەسەر ئەزموون بونیادنراوە قسەکەران دەربڕینەکانی وەک نمونەی (٣) دەردەبڕن، لێرەشەوە دەکرێت بڵێین بەوپێیەی کاریگەرییە دەرەکییەکان لەسەر لەشی مرۆڤ، بەهۆی هەستەکانەوە دروستدەبێت،کەواتە دەکرێت چەند کەسێک پێکەوە ،کە هەمان ئەزموونیان هەیە، کۆزانیاری جیاواز پەیدابکەن،بەمشێوەیە (ڕەنگدانەوەی ئەزموونێکی زیندوو،بە واتای تەواوکردنی ئەزموونی هاوشێوە، لە پێکهاتەی کۆزانیاریی پێشوودا، هەربۆیە شارەزایی و ئەزموونەکان کاریگەری لەسەر لێکدانەوەکان بەجێدەهێڵن، بەمجۆر بە بیرکردنەوە لە هەڵەکان دەتوانرێت ئاستی ئەزموونەکان باشتر بکرێت).(Dombrowski,et…all ,2013,38)، لێرەوە لەسەر بنەمای ئەو تێڕوانینای خرانەڕوو دەکرێت بوترێت، جەستەی مرۆڤ کاریگەری تەواوی لەسەر شارەزایی مرۆڤ دەربارەی جیهانی دەوروبەر هەیە، بەمپێیەش کۆزانیاریی ئەزموونی بەهۆی کارلێکێکی بەهێز لە نێوان کۆزانیاریی گیانی و سۆزداری لە لایەک و کۆزانیاریی ئاوەزی لە لایەکیترەوە دروستدەبێت، چونکە ئەمجۆرە کۆزانیارییە دەرئەنجامی بەشداری چالاکانەی جەستە و مێشکی مرۆڤە.

٢/٢) کۆزانیاریی کارامەیی "Skill knowledge": واتە زانین دەربارەی چۆنییەتی ئەنجامدانی شتێک (زانین - چۆن) کردارێکی ئاڕاستەکراوە، بە ئەنجامدانی ئەرکێکی دیاریکراو و فێربوونی دەستتاندەکەوێت، پەیوەندی لەگەڵ ئەزموونەکان هەیە و یارمەتیدەرە بۆ بەستهێنانی شارەزایی و دەبێتە جۆرێک لە کۆزانیاریی گەنجکراو، وەک شێوازی فێربوونی (مەلەکردن، ژەنینی پیانۆ، پاسکیل سواری)، یان ئەنجامدانی چەندین چالاکی دیکەی هاوشێوە، هەروەها فێربوون، بە ئاگایی بۆ ئەنجامدانی ڕێکارێکی دیاریکراو، یان بۆ پەیڕەوکردنی وەک نووسین و خوێندنەوە، بەپێی قسەی کلین (ئەزموونێکی واتادار ڕێگەمان پێدەدات شێوازەکان بناسین و مۆدێلی ئاوەزی دروستبکەین،بەمجۆرە سەرنجڕاکێشترین ڕێگا بۆ باشترکردنی کارامەیی هەستەکان ئەوەیە بنکەی ئەزموونەکەت بەهێز بکەیت، بە ئەزموونکردنی ژیانی ڕاستەقینە بەشێوەیەکی سروشتی، کە واتادارترین جۆری ئەزموونگەرییە) .(Klein,2003,36) ،کەواتە ئەزموونکردن ڕۆڵی گرنگ،لە بەدەستهێنانی شارەزایی دەبینێت و دەبێتە جۆرێک لە زیرەکی و توانا بەوپێیەی،کە دەکرێت ئەمجۆرە کۆزانیارییە بۆ هەرجۆرە ئەرکێک، یان چالاکییەک پەرەپێبدرێت، لەوانە (بیرکردنەوە و بڕیاردان)،کە خۆی لە پڕۆسەی بە چەمککردندا دەبینێتەوە بەمجۆرەش((یەکێک لە تایبەتمەندییە بنەڕەتییەکان توانای

مرۆڤە، بۆ پرۆسەی بە چەمککردن و داڕشتنی چەمکیبانە، خواستی مرۆڤە بۆ ڕێکخستنی چەمکەکان، هەروەها مەودا پەیوەندیدارەکان بە ئەزموونە ناوەکی و قوڵەکان لە ناو چەمکەکاندا،کە لە شارەزاییە هەستییەکانەوە دێت)). (غەریب ،٢٠١٦، ٢٨) ،ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت،کە مرۆڤ خاوەنی توانایەکی ناوەکییە، ئەم توانایەش لەسەر بنەمای ئەزموونکردن،کە لەڕێی (ڕووداوەکان، هەستەکان، بارودۆخەکان) ەوە بەدەستیدەهێنێت تەواودەکرێت،لەمڕووەوە ئەزموون و شارەزایی تاکی کورد سەبارەت، بە هەندێک ڕووداو و دیاردەی کۆمەڵایەتی دەبێتە هۆی داڕشتنی چەمکیبانەی ئەم دیاردانە، بۆ ڕوونکردنەوەی زیاتر با لە نمونەی ژمارە(٤) بڕوانین:

٤) ا - ژن بە ژن.
ب- گەورە بە بچوک.
پ- سوڵحی عەشایەری.

نمونەی(٤) ئەوە ڕووندەکاتەوە، کە شارەزایی تاکی کورد، لەسەر بنەمای ئەزموونکردنی دیاردەکانی(ژن بە ژن،گەورە بە بچوک،سولحی عەشایەری) بەدەستهاتووە، بە جۆرێک هەندێک لە دیاردەکان خاوەنی ئەزموونی تاڵ و هەندێکیشیان خاوەن ئەزموونێکی باشن و وەک چەمک لە ئاوەزدا ناسێنراون و قسەکەران لە دەوروبەر و بارودۆخی جیاوازدا دەریاندەبڕن، بەمپێیە ئەزموونکردن و شارەزایی ڕێگە بە کارامەیی و زیرەکییەکی تەواو کرداری دەدات و دەبێتە بنەمای پەیپێبردن و درکپێکردنی مرۆڤ، لەسەر ئەم بنەمایەش چەندین جۆری توانا و زیرەکی لەمرۆڤدا بەدیدەکرێت لەوانەش بڕوانە (Dombrowski, et...all ,2013,41-42):

١-زیرەکی زمانەوانی .
٢- زیرەکی میوزیکی .
٣-زیرەکی لۆژیکی/بیرکاری
٤-زیرەکی جەستەیی/جووڵەیی .
٥-زیرەکی توانای وێناکردنی ئاوەزیی.
٦-زیرەکی ناوەکی و تێگەشتنی خودیی .
٧-زیرەکی نێوان کەسی(تێگەشتن لەوانیتر).
٨-زیرەکی سروشتی(پەیوەستە بەسروشت و پۆلکردنی فۆڕمە سروشتییەکان).

٣/٢) کۆزانیاری بانگەشەیی "knowledge claims" : ئێمە چی دەزانین،یان وا بیردەکەینەوە چی دەزانین؟ ئێمە نازانین چەندە دەزانین، هەر بۆیە بە ئەزموونبونی هەموو کۆزانیارییە ئاشکراکان(ئاوەزییەکان) و نائاشکرا و بێدەنگەگان(سۆزداری، گیانی)یەکان بە شێوەی غەریزەیی و نائاگایی، هەروەها دەرکەوتنی ئەم کۆزانیارییانە لە کاتی پێویست و دەوروبەرێکی دیاریکراودا شیانی زانینمان بۆ دەکەن، بانگەشەی کۆزانینیش ئەوەیە، ئێمە بە شێوەیەکی ئاشکرا، بە بەکارهێنانی زمانێکی سروشتی یان هێمایی کۆزانیارییەکە دەردەبڕین، کەواتە زمان پێکهاتەیەکی بنەڕەتییە، لە گۆڕینی ئەزموونی نائاگایی و غەریزەیی بۆ کۆزانیاریی ئاشکرا، بەمجۆرە هەرتاکێک بە زانینی ئاشکراوە دەچێتە چوارچێوەی ئاڵوگۆڕی نێوان کۆزانیاریی کەسیی و هاوبەش، لەمڕوانگەیەوە (لەبەرئەوەی بیرۆکەکان لەڕێی زمانەوە دەردەبڕێن و دەنوێنرێن، دەکرێت لێکۆڵینەوە و گفتوگۆیان لەسەربکرێت، پرسیاریان لەبارەوە بکرێت، هەڵبسەنگێنرێن، پاشگەزبکرێنەوە، بڵاوبکرێنەوە، بگوازرێنەوە، بەمپێیە کۆزانیاریی بانگەشەی ئەوە دەکات، کە ئێمە لەیەکتر فێربین و زانیاری هاوبەش بونیاد بنێین).(Dombrowski,et...al,2013,44) ،کەواتە کۆزانیاریی ئاوەزی و ئاشکرا دەتوانرێت، بە بەکارهێنانی هەر زمانێکی سروشتی، یان هێمایی شێوە داڕشتنی بۆ بکرێت و لە چوارچێوەیەکی کۆمەڵایەتیدا بگوازرێتەوە و هاوبەشی پێبکرێت،بەمپێیەش ئەو کەسەی بانگەشەی کۆزانیارییەک دەکات باوەڕی وایە، کۆزانیارییەکەی ڕاستە و لە کاتی پێویستدا بانگی دەکاتەوە، بۆ ئەوەی هەڵسەنگاندن و گفتوگۆی لە بارەوە بکرێت، با لەم دەربڕاوانەی نمونەی(٥) بڕوانین:

٥) آ- ئاکارەکان پێمان دەڵێن چی ڕاستە، یان چی هەڵەیە.
ب- ئاین هەمیشە یارمەتیدەرە بۆ باوەڕبوون بە هێزێکی باڵاتر.

بە تێڕوانین لە دەربڕاوەکانی نمونەی(٥)دا، بۆمان دەردەکەوێت ئەو کەسەی، کە ئەم کۆزانیارییانە لە چێوەی دەربڕاوێکی زمانیدا بەکاردەهێنێت باوەڕی، بە کۆزانیارییەکانی هەیە و لە ڕێگەی کردەی پەیوەندیکردنەوە، لە دەوروبەرێکی دیاریکراودا دەیخاتە نێو ئەزموونی گوێگر و هاوبەشپێیدەکات، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت ئاڵوگۆڕکردنی کۆزانیاری و تێکەڵکردنی ئەزموونەکان لە ڕێگەی پەیوەندیکردن، یان هاوبەشپێکردنی کۆزانیاری، بەهۆی زمانەوە پرۆسەیەکە دەبێتە هۆی گۆڕین و دەرخستنی کۆزانیاریی نائاشکرا، بۆ کۆزانیاریی ڕوون و ئاشکرا، کە بە قووڵی لە کردار و هەست و ئەزموونی تاکدا ڕەگ دادەکوتێت و دەبێتە بەشێک، لە(بیرەکان،بەهاکان،نۆرمە کۆمەڵایەتییەکان)، ئەمەش لە ڕوانگەی درکپێکردنەوە بەکاربردنی هەردوو جۆری کۆزانیاری ئاوەزی و ئەزموونبەندییە لە یەک کاتدا و دەرخستنی ئەو ڕاستییەیە، کە کۆزانیاریی ئاوەزی لە ڕێی ئەزموونەکانەوە ئاڕاستە دەکرێت، لەمڕووەوە دۆمبروسکی مۆدێلی جۆرەکانی کۆزانیاری بەمجۆرە دەخاتەڕوو ،بڕوانە: (Dombrowski,et...all,2013,51)

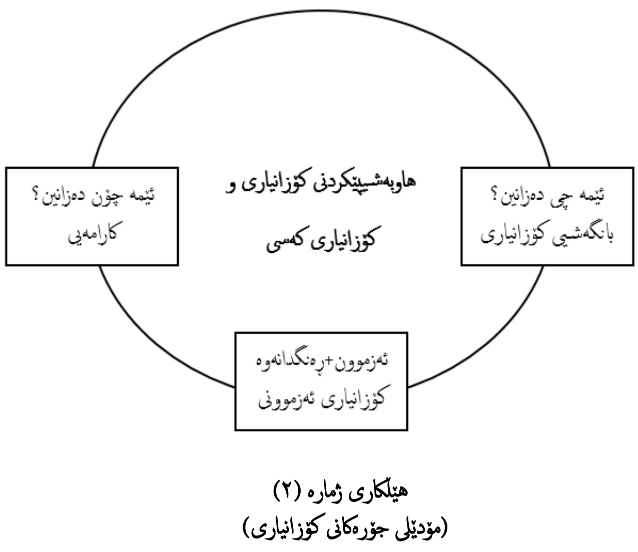

هێلکاری ژمارە (٢)
(مۆدێلی جۆرەکانی کۆزانیاری)

لێرەوە دەکرێت بڵێین کۆزانیاری، بە شێوە و ڕێگەی جیاواز لە سروشتدا بەرجەستە دەبێت،بەجۆرێک کۆزانیاریی ئەزموونی وەک یەکەیەکی هەستپێکراو،یان درکپێکراوی هەستەکی، بەهۆی سروشتی داینامیکی بوارەکانی کۆزانیارییەوە، لە ئاوەزدا کۆد دەکرێت و جارێکیتر دەبێتەوە بە بەشێک لە سیستەمی درکپێکردنی مرۆڤ.

٣) بوارەکانی کۆزانیاری"The Field of Knowledge" :

لە ڕوانگەی ئەوەی دەربارەی کۆزانیاری خرایەڕوو دەردەکەوێت، کۆزانیاری چەندین بوار و ڕەهەندی جیای لەناو خۆیدا هەڵگرتووە شیاوی تێڕامان و سەرنجدانە، هەر لەمڕوانگەیەوە نوسەران چەند بوارێکیان بۆ کۆزانیاری دەستنیشانکردووە، کە لە ئاستی تاک و ڕێکخراوەییدا ڕۆڵی دیار و بەرچاو دەگێڕن، ئەوانیش بواری کۆزانیاریی (ئاوەزی،سۆزداری،گیانی)ین، هەرسێ بوارەکەی کۆزانیاری فۆرمی بنەڕەتی دەرخستنی زانیارین و هەریەکەیان بە شێوازێکی جیا پێکدەهێنرێن، لەگەڵ ئەوەشدا ئەوان بواری سەربەخۆنین، بەڵکو لە کارلێککردنێکی بەردەوامدان بەشێوەیەک هەرسێکیان پێکەوە، لە پرۆسەیەکی بڕیارداندا بەشدار و ئامادەن ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت، کۆزانیاری چەمکێکی تەواوە و بواری(ئاوەزی، سۆزداری، گیانی) تێدایە و بەردەوام لە هاوئاهەنگیدان، بڕوانە(Bratianu,2013):

١/٣) بواری کۆزانیاریی ئاوەزی "The Field of Rational Knowledge" :

فەیلەسوفەکان لە سەردەمی کۆنەوە دۆزینەوەی ڕاستی و پاساوەکەی، کە دەرئەنجامی ڕەنگدانەوە و شیکردنەوەی لۆژیکییە، وەک بنەمای سەرەکی ئەم بوارەیان داناوە، دواتر ئەم بیرانە،لەلایەن هۆوارد گاردنەر(١٩٨٣، ٢٠٠٦)پەرەیسەندووە، بەجۆرێک کۆزانیاریی ئاوەزیی تاک بنەمای زیرەکییە و زیرەکی تاک قەوارەیەکە،کە بەشێوەی ژمارەیی بپێورێت،دواتر(گاردنەر)بەمشێوەیە پێناسەی زیرەکی دەکات((بریتییە لە توانایەکی بایۆ سایکۆلۆجی،کە پرۆسەی فۆڕمێکی تایبەت لە کۆزانیاری دەکات، بە شێوەیەک لە شێوەکان، هەربۆیە کاتێک مرۆڤ کۆزانیاریی هەمەچەشنەی گەشە دەکات، توانای پرۆسەکردنێکی زیرەکانەی،بۆ چارەسەرکردنی کێشەکان هەیە). (Gardner,2006,29) ،بەپێی ئەم تێڕوانینە مێشکی مرۆڤ توانستی داهێنان و چارەسەرکردنی کێشەکانی هەیە، کۆزانیاریش وەک بەشێک لەم توانستە، لەلایەن ئاوەزەوە پرۆسە دەکرێت و گەشەدەکات، بەمشێوەیە بواری کۆزانیاریی ئاوەزی بۆ ماوەی چەند سەدەیەک، بە تاکە شێوەی زانین دانراوە، کە بە شێوەیەکی سەرەکی بە کۆزانینی ڕوون و ئاشکرا بەرجەستە دەبێت، بەوپێیەی دەرئەنجامی کارکردنی ئاوەز و درکپێکردنی مێشکی مرۆڤە، کە لە ڕێی ڕێسا لۆژیکییەکانەوە ڕاستی و دروستییان دەسەلمێنرێت، بڕوانە توانای داهێنەرانەی مێشکی مرۆڤ لەم نمونەیەی خوارەوەدا:

٦) ا - دەستنیشانکردنی تیشکی ڕادیۆیی لە بۆشایی ئاسماندا.
ب- دیاریکردنی خێرایی ڕووناکی و هێزی کێشکردنی زەوی.
پ- دروستکردنی تێلسکۆب و دۆزینەوەی کۆمەڵەی خۆر.

لە دەربڕاوەکانی نمونەی(٦)دا، توانای داهێنەرانەی مێشکی مرۆڤ و ئەو کۆزانیارییە ئاوەزییانەی ڕاستی و دروستییان پابەندە بە مامەڵەی ئاوەز و لێکدانەوە ئاوەزییەکانەوە ، کە بریتییە لە (دەستنیشانکردنی تیشکی ڕادیۆیی، دیاریکردنی بڕی خێرایی ڕووناکیی و هێزی کێشکردنی زەوی، دروستکردنی تێلسکۆب و دۆزینەوەی کۆمەڵەی خۆر) و چەندین نمونەی دیکەی وەک(هاوکێشە بیرکارییەکان) ئەوە دەردەخەن،کە سەرجەمی کۆزانیارییەکان دەرەنجامی پەیپێبردنە ئاوەزییەکانن و هەستەکان ڕۆڵیان تیادا نەگێڕاوە، لەمڕووەوە لەسەر بنەمای ئاگایی و هۆشیاری مێشک (دیکارت) پێیوایە (تەنانەت جەستەش لە ڕوانگەی هەستەکان و فاکەڵتی خەیاڵەوە ناتوانرێت بە دروستی بناسرێترێت، بەڵکو تەنیا بە تێگەیشتن و بیرکردنەوە دەبێت، بەو پێیەی بە ڕوونی دەیبینم ،هیچ شتێک نییە، کە بزانم لە مێشکی من گەورەترە) .(Descartes,1997,147)، بەپێی ئەم تێڕوانینەبێت بیرکردنەوە و تێگەیشتن تایبەتمەندی ئاوەزە و ئەزموونکردنی جەستەیی و هەستەکان ڕۆڵیان لە بەدەستهێنانیدا نییە، بەجۆرێک ئەو بیروباوەڕانەی، لە ئەزموونەوە سەرهەڵدەدەن پێویستە ڕەوایەتییان هەبێت، بۆ ئەوەی ببن بەکۆزانیاری پاساودانەوەش مەرجێکی پێویستە، بۆ ئەوەی بیروباوەڕێک بە کۆزانیاری دابنرێت، لەسەر ئەم بنەمایەش کۆزانیاری بە بابەتی دادەنرێت، ئەم هەڵوێستەش وایکردووە، بۆ پەرەپێدانی زانست و زانیاری گونجاو بێت،ئەمەش واتای بە هەژموونبونی کۆزانیاریی ئاوەزییە،کە زانینێکی ئاشکرای چوارچێوەبەندکراوە، لە ڕێگەی بەکارهێنانی زمانێکی سروشتی یان هێماییەوە، هەربۆیە زمان لە ڕێکخستن و دەربڕینی بیرەکاندا ڕۆڵی سەرەکی دەبینێت و بنەمایە بۆ گەیاندنی هەر کۆزانیارییەک، لە ڕوانگەی گرنگی زمان لەم بوارەدا ڕەسڵ دەڵێت((زمان نەک تەنیا خزمەت بە دەربڕینی بیرەکان دەکات، بەڵکو خزمەت بە دروستکردنی بیرێکی گونجاویش دەکات، کە بەبێ زمان ناتوانێت بوونی هەبێت)) .(Russell,2009,58)،کەواتە زمان هۆکارێکە، لەڕێیەوە کۆزانیارییە ئاوەزییەکان ئاشکرا دەکرێن و لە چوارچێوەیەکی دیاریکراودا دەگوازرێنەوە و هاوبەشییان پێدەکرێت ،بەمپێیە دەتوانین بڵێین کۆزانیاریی ئاوەزی بریتییە، لە سەرجەم کۆزانیارییە ئاوەزییە تاکەکەسییەکان و بەڵگە و داتا و زانیارییە سەلمێندراوەکان،کە لە چێوەی زماندا دەنوێنرێن.

٢/٣)بواری کۆزانیاریی سۆزداری"The Field of Emotional Knowledge" :

بواری کۆزانیاریی سۆزداری بریتییە لەو زانیارییانەی، کە لەلایەن سۆزو هەستەکانەوە دروستدەبێت و سەرچاوە دەگرێت، بەمجۆرە کۆزانیاریی سۆزداری فۆرمێکی بێ وشەی کۆزانینە، لە پەیوەندی ڕاستەوخۆی جەستە، لەگەڵ دنیای دەرەوەدا دروستدەبێت و تێکەڵی هەموو ئەو کۆزانیارانە دەبێت بە ئەزموونکردن بە دەستدێت، هەروەها دەکرێت کۆزانیاریی سۆزداری، بە پرۆسەکردن و لێکدانەوەی کۆزانیارییە ناوەکییەکان بەدەستبهێنرێت، بەمپێیە کۆزانیاریی سۆزداری وەک پێکهاتەیەک لە زانیاری ناڕوون، یان نائاشکرا و بێدەنگ دەردەکەوێت، ئەم بوارە دوای کارەکانی (مایکڵ پۆلانی)، سەبارەت بە ڕەهەندی نائاشکرای کۆزانیاری، کە ئەزموونی ڕاستەوخۆ، لەگەڵ ژینگە بە سەرچاوەی ئەو کۆزانیارییە دەزانێت گەشەیسەند، ئەو پێیوایە (ئەوە ئەزموونێکی بەسۆزە، کە کۆزانیاریی سۆزداری دروستدەکات، لە ڕێگای

هەریەکێک لە هەستەکان، دواتر دەبێتە کۆزانیاریی سۆزداری، بەجۆرێک شێوازی بەشداری پرۆسەکانی جەستەمان لە تێڕوانینەکانماندا، بە سەرچاوەیەکی گرنگی بیرکردنەوەکان دادەنرێن، کە لە بەرزترین دەسەڵاتەکانی داهێنەرانەی مرۆڤیشدا ڕەنگدەداتەوە).(Polany,2000,15)، لەمڕوانگەیەوە کۆزانیاریی سۆزداری ڕۆڵ و پێگەی خۆی هەیە و دەبێتە ڕێنمونیکارێکی باشی پرۆسە هزریی و ئاوەزییەکانی بیرکردنەوەی مرۆڤ،کە مرۆڤ تا دوا پلەی داهێنان و گەشەسەندن دەبات،بەجۆرێک تێگەیشتن و بەکارهێنانی کۆزانیاریی سۆزداری کاریگەری تەواوی، لە پرۆسەکانی گۆڕانکاریدا هەیە و دەبێتە هۆی جیاوازی نێوان بەڕێوەبەران و سەرکردەکان ،چونکە بەڕێوەبەرەکان بڕیاری ئەقڵانییان پێ باشە، لە کاتێکدا سەرکردەکان کاریگەرییان لەسەر خەڵک هەیە و کار لەسەر بواری کۆزانیاریی سۆزداری و گیانییان دەکەن، بەمپێیە (گەورەترین پێشبڕکێ، لە پرۆسەکەدا گۆڕینی هەڵسوکەوتی خەڵکە، سەرچاوەی ئەم گۆڕین و گونجاندنە بێهۆشکەرانەیە ئەوەندە ڕوونە، لە گۆڕانکارییە سەرکەوتووەکاندا سەبارەت،بە بینین و هەستکردن زۆر زیاترە، لە شیکردنەوە و بیرکردنەوەی ئەقڵانیدا).(Kotter,Cohen,2002,179)، کەواتە کۆزانیاریی سۆزداری لە کۆزانیاریی ئاوەزی گرنگترە، بەوەی کە لەوانەیە شیکردنەوەکان سەرنجڕاکێشبن، بەڵام هەمیشە قایلکەرنەبن، هەربۆیە گۆڕانکارییەکان لە ڕێی کۆزانیاریی سۆزدارییەوە لە دەوروبەرێکی دیاریکراودا بەدەستدەهێنرێن، بۆ ئەمەش با لە ئاخاوتنەکانی نمونەی(٧)بڕوانین:

٧) - هەڵبژاردن مافی ڕەوای خۆتە و بە دەنگی خۆت چارەنوسی خۆت دیاریبکە.
+ ا- پێمانوایە، پرۆسەی دەنگدان دەبێت بەبێ هیچ سانسۆرێک بەڕێوەبچێت.
ب- دڵنیاین خەڵک ئەو پارتە هەڵبژێرێت کە زۆرترین خزمەت پێشکەشدەکات.
پ- شەڕی دەستوری لە پێناو مافە ڕەواکانی گەلی کورد هەر بە ئێمە دەکرێت!
ت- دەبێت ئێوە باش بزانن، کام پارتە دەتوانێت مافە خوراوەکانتان بۆ بگێڕێنەوە؟

لە ئاخاوتنی نمونەی (٧)دا سەرکردە، یان سیاسەتمەدارێک لە کاتی قسەکردنیدا بۆ کۆمەڵە خەڵکێک، لە ڕێی ڕستەکانی (ا تا ت) چەمک و کۆزانیارییە ئاوەزییەکەی، کە بریتییە لە (بەدەستهێنانی زۆرترین دەنگ بۆ پارتەکەی)بەهۆی ڕاکێشانی سۆز و هەستی ئەو خەڵکەی قسەی بۆ دەکات، لە ڕێی دەربڕاوە زمانییەکان و ئاوازی وتنەکەوە، لەو دەوروبەرەدا دەگەیەنێت بەمەش هەوڵدەدات بیر و ڕوانگەی خەڵکەکە لەگەڵ خۆی هاوڕابکات، بەمجۆرە دەتوانین بڵێین کۆزانیاریی ئاوەزی پێویستە بۆ تێگەیشتن، لە لۆژیکی گۆڕان بەڵام لە دیاریکردن و گۆڕینی هەڵسوکەوتدا ناتوانێت بەسبێت، ئەمە وادەکات کە سەرکردەکان کۆزانیاریی سۆزداری پێویست بەرهەمبهێنن، بۆ هاوبەشیکردن لەگەڵ کۆزانیاریی ئاوەزی بۆ گۆڕینی ڕەفتاری خەڵک ئەوە بەو واتایەیە کە کۆزانیاریی سۆزداری بە شێوەیەکی بەرچاو، لە بڕیاردان لە هەردوو ئاستی تاک و ڕێکخراوەییدا بەشداریدەکات، بەمجۆرە کۆزانیاریی سۆزداری جۆرێکە لە دەربڕینی هەست و دۆزینەوەی شێوازە، لە بارودۆخ و هەڵسوکەوتەکاندا، لەسەر بنەمای دەرئەنجامی ئەزموونە چڕوپڕ و بەدەستهێنراوەکانی مرۆڤ، کە پەیکاڵ و وابەستەیە بە زیرەکی هەستەوە، لەمڕووەوە هەردوو بواری کۆزانیاری (ئاوەزی، سۆزداری) پەیوەندییان بە پێکهاتەی فرەیی بیرکردنەوەکانەوە، بە شێوازێکی خۆویست هەیە.

٣/٣) بواری کۆزانیاریی گیانی"The Field of Spiritual Knowledge" :

کۆزانیاریی گیانی وەک کۆزانیارییەکی نائاشکرا، واتادانە بە بنەما و بەها هاوبەشەکان و حوکمە ئاکارییەکان و نۆرمە کۆمەڵایەتییەکان، لە دەوروبەر و چوارچێوەیەکی کۆمەڵایەتی دیاریکراودا وەک سیستمێک لە بڕیاردان دەردەکەوێت، کە ئەمە پێدانی بەهایە بە خودی بوون و واتاو مەبەستی ژیان، لە ڕوانگەی (نۆناکا و تاکیوچی)یەوە کۆزانیاریی گیانی، بۆ بوونی مرۆڤ گرنگی خۆی هەیە و دەکەوێتە چوارچێوەی کۆزانیارییە تێگەیەنراوە نائاشکراکانەوە، وەک بوارێکی بنەڕەتی لە بواری کۆزانیارییدا، کۆزانیاریی گیانی بەها و باوەڕەکان سەبارەت، بە (ژیان و بوون) تێکەڵدەکات، لەمڕووەوە (ماکسوێل) دەڵێت ((ئێمە دەبێت لایەنەکانی جیهان، لە دەوروبەری خۆمان ببینین: بەرد، خەڵک، درەخت، ئاسمان، دەبێت فێربین واتا و بەها لە دنیای دەوروبەرماندا، لە گۆشەنیگای خۆمانەوە، لە ڕووداو، کردار، ژیانی مرۆڤدا ببینین)).(Maxwell,2007,274)، کەواتە کۆزانیاریی گیانی جارێکیتر گەڕانەوەیە، بۆ خود و واتادانە بە سروشت و هەموو ئەو شتانەی، کە چواردەوری کۆی مرۆڤایەتییان داوە و نوێنەرایەتی پشتەوەی سەرمایەی گیانی هەر گرووپ و کۆمەڵێک دەکات، بە شێوەیەک (سەرمایەی گیانی ئێمە واتای هاوبەشی ئێمەیە، ئامانج و تێڕوانینی هاوبەشمانە دەربارەی ئەوەی، لە ژیاندا زۆر قووڵ و گرنگە و لە ستراتیژ و هەڵسوکەوت و ڕەفتارماندا هەڵقوڵاوە، بە کێشانی سەرچاوە گیانییەکانی مرۆڤ زیاد دەکرێت) . (Marshall,Zohar,2004,27)، بەمپێیەبێت کۆزانیاریی گیانی بنەما و ئاکاری هەر کۆمەڵ و گرووپێک لەخۆدەگرێت، بۆ نموونە لە ناو کورددا بەو پێیەی، کە گەلێکی موسڵمانە وتنی هەندێک ڕستە و دەربڕاو بە قەدەغە و تابۆ ناوزەدەکرێت و باسکردنیان، لە لایەن هەر کەس وگرووپێکەوە، بە لادەر و هەڵگەڕاوە دژی ئاین و بنەمای کۆمەڵایەتی ناودەبرێت لەوانەش:

١-باسکردنی لایەنی جەستەیی ئافرەت.
٢-هەر قسەیەک دژی بیروبۆچونی ئاینی ئیسلامبێت.

کەوایە دەکرێت بڵێین ئەگەر کۆزانیاریی ئاوەزی گوزارشت، لە بابەتی ئەو ژینگەیە فیزیکییە بکات تێیدا دەژین و کۆزانیاریی سۆزداریش کارلێککردنی جەستەمان، لەگەڵ جیهانی دەرەکیدا بەرجەستە بکات، ئەوا کۆزانیاریی گیانیش ڕەنگدانەوەی تێگەیشتنی مرۆڤە دەربارەی بەها و واتای بوون، هەربۆیە لە مێژووی مرۆڤایەتیدا، لەگەڵ گەشەسەندنەکاندا ئەوە دەردەکەوێت،دوو شێوازی بیرکردنەوە، بە شێوەیەکی داینامیکی بەردەوام کاردەکەن، بڕوانە(Kahneman,2011,22-23):

١- سیستەمی سۆزداری، ئەم سیستەمە بەشێوەیەکی ئۆتۆماتیکی و خێرا کاردەکات و ئەو زانیارییە سۆزدارییانە پرۆسە دەکات، کە لەلایەن سیستەمی هەستەوە دێن و دەیگۆڕێت، بۆ کۆزانیاریی سۆزداری و نوێنەرایەتی سیستەمی هەستکردن دەکات، کە دەتوانێت جیهانی دەوروبەرمان هەست پێبکات و شتەکان بناسێتەوە.

٢-سیستەمی ئاوەزی، ئەم سیستەمە بە هێواشی کاردەکات، بە هۆی زۆری هەڵبژاردنەکانەوە سەرنج تەرخاندەکات، بۆ چالاکییە هزرییە ئاڵۆزەکان و زانیاری ئاوەزی پرۆسە دەکات و دەیگۆڕێت بۆ ناو کۆزانیاریی ئاوەزی، کە (چەمک، بیرۆکە، بیردۆز، مۆدێلی ئاوەزی) دروستدەکات، ئەم دوو سیستەمە بیرکردنەوەیە بە بەردەوامی و بەشێوەیەکی داینامیکی کارلێکدەکەن و بەردەوام لە گۆڕاندان، بەجۆرێک کۆزانیاریی ئاوەزی گوزارشت، لە چەمک و بیرۆکەکان دەکات و لە زمانێکی سروشتی یان هێمایدا داڕێژراوە، کۆزانیاریی سۆزداریش فۆرمێکی بێ وشەیە بە هەست و سۆز دروستدەبێت، هەروەها کۆزانیاریی گیانیش، کە لە بیردۆزی (ئۆناکا)دا تێکەڵ بە کۆزانیاریی سۆزداری دەبینرێت، گوزارشت لە بەها کلتوری و بنەما ئەخلاقییەکان دەکات،وەک سیستەمێک لە هەڵسوکەوتی مرۆڤدا پەرەیسەندووە، لە هەر پرۆسەیەکی بڕیارداندا بەشدارە و دەکەوێتە ئەودیو کۆزانیاریی ئاوەزی و سۆزداری مرۆڤەوە، بەمجۆرە دەتوانین بڵێین (ئەزموون و شارەزایی بەرپرسە لەو گۆڕانکارییەی، لە نێوان کۆزانیاریی سۆزداری و ئاوەزییدا ڕوودەدات، لە کاتێکدا گۆڕانەکانی نێوان کۆزانیاریی سۆزداری و گیانی بە کلتور بەڕێوە دەبرێن، هەروەها گۆڕانەکان لە نێوان کۆزانیاریی ئاوەزی و گیانی بە دانایی بەڕێوە دەبرێن، ئەم گۆڕانانە تێڕوانینێکی گشتگیرمان، بۆ کۆزانیاریی کلتوری دەستەبەردەکەن).(Bratianu,Bejinaru,2019,8)، لێرەوە دەگەینە ئەو ئەنجامەی چۆن وزە توانای گۆڕینی، لە فۆرمێکەوە بۆ فۆرمێکی تر لە هەندێک مەرجی دیاریکراودا هەیە، بە لەبەر چاوگرتنی ئەم خەسڵەتە و ڕەنگدانەوەی لە کۆزانیارییدا ئەوە دەردەکەوێت یەک شێوە لە کۆزانین دەتوانێت بۆ فۆرمێکی تر لە مەرجە دیاریکراوەکاندا بگۆڕدرێت، بۆ نمونە هەستی ترس وامان لێدەکات بیر لە خۆپاراستن بکەینەوە، یان لە ڕارودۆخێکی مەترسیدار دوور بکەوینەوە، لەم بارەدا کۆزانیاریی سۆزداری بۆ کۆزانیاریی ئاوەزی دەگۆڕێت، کەواتە جۆرێک لە کۆزانیاری توانای بەرهەمهێنانی جۆری دیکەی کۆزانیاری بەشێوەی داینامیکی هەیە، بەمشێوەیە ئەم گۆڕینانە نوێنەرایەتی ناوەرۆکی داینامیکی کۆزانیاری دەکەن، لەمروانگەیەوە ئەوە دەردەکەوێت، کە کۆزانیاری ڕەچاوی هەردوو جۆرە بیرکردنەوەکە دەکات، لەسەر ئەم بنەمایەش کۆزانیاریی ڕێکخراوەیی، لە لایەن هەرسێ بوارەکەی کۆزانیارییەوە نوێنەرایەتی دەکرێت،کە لە بنەڕەتدا گۆڕینی جۆرێکی کۆزانیارییە، بە شێوەیەکی داینامیکی بۆ جۆرێکیتری کۆزانیاری، بۆ ئەمەش مۆدێلی داینامیکی بوارەکانی کۆزانیاری بەمشێوەیە دەخەینەڕوو، بڕوانە: (سەرچاوەی پێشوو).

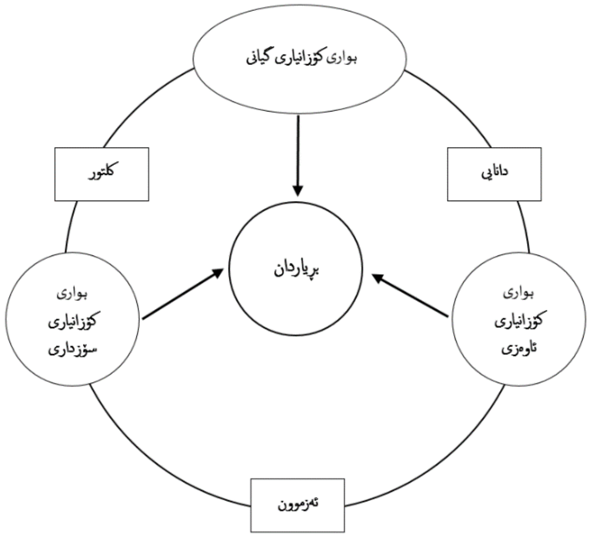

هێلکاری ژمارە(٣)
(مۆدێلی داینامیکی بوارەکانی کۆزانیاری)

بەمپێیە لەسەر بنەمای یەکبوونی ئاوەز و جەستە داهێنانەکانی مرۆڤ پێویستییان، بە تێکەڵکردنی ئەزموونە جەستەییەکان لەگەڵ کارکردنە ئاوەزییەکان لە مێشکدا هەیە، لەمڕووەشەوە لە ئەنجامی داینامیکییەتی هەردوو سیستەمی (ئاوەزی،سۆزداری)، لە مێشکماندا کۆزانیاریی سۆزداری و گیانی،بۆ کۆزانیاریی ئاوەزی و ئاشکرا دەگۆڕدرێن و کۆزانیاریی یەکگرتوو بەرهەمدەهێنن، کە دەستپێداگەیشتنی ڕاستەوخۆی دەبێت و دەبێتە ئامرازێک بۆ بڕیاردان ئەمەش ئەو بنەمایەیە، کە زانستی زمانی درکپێکردن کاری لەسەر دەکات.

ئەنجامەکان

ئەنجامە درکپێکراوە شیکراوەکانی توێژینەوەکە بریتیین لە:

١-کۆزانیاریی زمانی لە ئەزموونکردن و شارەزایی بەکارهێنانی زمان، لە دەوروبەرە جیاوازەکاندا هەڵگوێزراوە،بەمەش واتای بەکارهێنان(پراگماتیک/نازمانی) دەبێتە بنەمای واتای(زمانی/سیمانتیک)، لەمروانگەیەشەوەیە زانستی زمانی درکپێکردن واتای (زمانی و نازمانی) لەیەک جیاناکاتەوە، هەربۆیە چ لە داڕشتن و تێگەیشتنی چەمکدا وەک یەکەیەکی دانەبڕاو سەیردەکرێن.

٢-نمونە بەکارهێنراوەکانی توێژینەوەکە ئەوە دەردەخەن،کە ئاوەزی مرۆڤی کورد ڕاستەوخۆ پەیوەستە بەشارەزایی و ئەزموونی کۆکراوەی هەستەوەرییانەوە، کە لە ڕێی زمانەوە پرۆسەکراوە و بەرێگەی بەچەمککردن لە ئاوەزدا بەکۆدکراوە.

٣-هەرسێ بوارەکەی کۆزانیاری(ئاوەزی،سۆزداری،گیانی)سروشتێکی داینامیکییان هەیە،کە بەپێی دەوروبەری بەکارهێنانی جیاواز،لە بوارێکەوە بۆ بوارێکیتر دەگۆڕدرێن

٤-هەرسێ جۆرەکەی کۆزانیاری (ئەزموونی، کارامەیی، بانگەشەیی) ئەوە دەردەخەن، کە شارەزایی مرۆڤ لەسەر بنەمای ئەزموونکردن بەدەستدێت و دەبێتە جۆرێک، لە زیرەکی و توانا لە مرۆڤدا،کە لە پراکتیک و جێبەجێکردن دا دەردەکەوێت.

٥-کۆزانیاری سۆزداری بەشێکە لە کۆزانیاریی ئەزموونی و بەهۆی هەستەکانەوە دروستدەبێت، بەڵام جیاوازە لە هەرکۆزانیارییەکی ئەزموونکراو بەوەی،ئەزموونکردن دەبێتە شارەزایی پەیداکردن لەسەر شتەکان، بەڵام مەرج نییە هەموو ئەزموونکردنێک کاریکاتە سەر وروژاندنی هەست و سۆز، ئەمەش وادەکات سەرکردەکان کۆزانیاریی سۆزداری پێویست بۆ ڕاکێشانی سۆز و هەستی خەڵک بەرهەمبهێنن.

سەرچاوەکان

سەچاوە کوردییەکان:

کتێب:

حسێن،شیلان(٢٠٢١). زانستی زمانی کارەکی. چاپی یەکەم،چاپخانەی پیرەمێرد.

نامە:

ئیبراهیم،شیلان(٢٠١٩). نەخشاندنی کۆزانیاری وشەیی لە فەرهەنگی ئاوەزییدا. نامەی دکتۆرا. کۆلێژی زمان. زانکۆی سلێمانی.

غەریب، نالی(٢٠١٦). درکپێکردنی میتۆنیمی لە زمانی کوردیدا. نامەی ماستەر. کۆلێژی زمان. زانکۆی سلێمانی.

گۆڤار:

قادر، کاروان(٢٠١٧). داڕشتەی چەمک لە زمانی کوردیدا. گۆڤاری زانکۆی ڕاپەڕین. بەشی(٤). ژمارە(١٣).

سەچاوە ئینگلیزییەکان:

کتێب:

Dombrowski, E. , Rotenberg, L . And Bick, M (2013).Theory of Knowledge . Oxford University Press.

Descartes , R (1997) . Key philosophical writings. Wordsworth Editions Ltd. Hertforddshire.

Gardner, H (2006). Changing minds: The art and science of changing our own and other people's mindss. Harvard Business School Press. Boston.

Kotter, J., P. And Cohen,D., S (2002).The heart of change: Real-life stories of how people change their organizations. Harvard Business School Press. Boston.

Kahneman, D (2011).Thinking Fast and Slow. Farrar ,Staus and Giroux. New York.

Klein, G (2003). The Power Of Intuition: How to Use Your Feelings to Make Better Decisions at Work. Currency/Doubleday. London.

Marshall, I . And Zohar, D (2004) . Spiritual capital. Wealth we can live by. Berret Koehler. San Francisco.

Maxwell, N (2007). From knowledge to wisdom: A revolution for science and humanities. 2nd edition. Prentice Hall. London.

Nonaka, I . And Takeuchi, H (1995). The Knowledge-Creating Company. New York Oxford. Oxford University Press.

Neta, R. And Pritchard, D (2009). Arguing about knowledge. Routledge. London.

Polanyi, M (2009). The Tacit Dimension. foreword by Sen , Amartya. The University of Chicago Press. Chicago and London.

Pritchard, D (2014). What is this thing called Knowledge. Third edition. Routledge. Now York.

Winterton, J. And Stringfellow, L (2006). Typology of knowledge, skills and competences: clarification of the concept and prototype. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

Russell, B (1945). A History of Western Philosophy. Simon and Schuster. New York.

Russell, B (2009). Human Knowledge : Its Scope and Limits Routledge . With an introduction .by John G.,S . London and New York.

Tsoukas, H . And Mylonopoulos, N (2004). Organization as Knowledge Systems.: knowledge, learning and Dynamic Capabilities. Palgrave Macmillan.

گۆڤار:

Bratianu, C (2013). The Triple Helix of the Organizational Knowledge. Management Dynamics in the Knowledge Economy. Vol(1). Issue(2). Pages (207-220).

Gettier, E (1963). Is Justified True Belief Knowledge?. Oxford Acadimic /Analysis. Vol (23). Issue(6) .Pages (121–123).

Lehrer, K (1965). Knowledge, Truth and Evidence . Oxford Acadimic/ Analysis. Vol(25). Issue (5).Pages (168–175).

Bejinaru, R . And Bratianu, C (2019). The Theory of Knowledge Fields: A Thermodynamics Approach. Researchgate.net.